

Література

1. Кононко О.Л. Пріоритети сімейного виховання в контексті модернізації дошкільної освіти України // Додаток до журналу «Практична психологія та соціальна робота». - Випуск 1 «Діти – батьки – сім'я»
2. Советы родителям: психологические особенности близнецовой ситуации. [Електронний ресурс] - 2008. - Режим доступу: <http://twins.popular.ru/twins/items/st88.html>.
3. Современные мифы о близнецах [Електронний ресурс] - 2009. - Режим доступу: <http://twins.popular.ru/twins/items/st91.html>.
4. Семенов В.В. Близнецы: проблема воспитания и развития. - Москва: 1985.

S. Bieliacova. Psychological features of advising of parents and teachers in relation to personality development of twins of period of maturing.

In the article the problem of advising of parents in relation to personality development of twins steam is analyzed, the specific of negative displays of twin's situation in juvenile dyadic opens up, methodical recommendations are represented for their successful overcoming

Key words: twins, twins situation, personality development is teens, advising.

УДК 159.922.73

І. М. Бушай

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНСУЛЬТУВАННЯ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Стаття присвячена психологічним аспектам консультування дітей 6-10 років. Висвітлено питання вибору методології, методів, технік, підходів професійної допомоги психолога дітям молодшого шкільного віку. Описано впровадження у практику консультативної діяльності програми «Розширення кордонів образу світу школярів», узагальнено роль батьків дитини в досягненні результативності психологічної допомоги.

Ключові слова: консультація, адаптація, корекція, психологічна травма.

Постановка проблеми. Психологічне консультування дітей віком 6-10 років має певну специфіку, отже вимагає відповідної професійної підготовки консультанта. Буде вірним стверджувати, що цей вид консультування якісно відрізняється від психологічної допомоги клієнтам (пацієнтам) старшого віку. Консультування дітей – окремий, самостійний напрямок діяльності психолога, який потребує глибокого наукового та методичного обґрунтування та відповідної професійної підготовки. На практиці виявляється, що діти 6-10 років, іншими словами, молодші школярі, потребують психологічної допомоги передусім такого типу – зняття

тривожності, страхів, фобій, шкільної дезадаптації; формування навичок комунікації, соціальної взаємодії з однолітками та дорослими; подолання навчальної неуспішності; зменшення надмірного фантазування, вигадкування, як наслідок брехливості, пристрасного захоплення комп'ютерними іграми; корекції афективних реакції типу плач, істерика, агресія в ситуаціях взаємодії з дорослими, однолітками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасній психологічній літературі, яка присвячена питанням консультативної психології, лише частково, принаймні опосередковано, висвітлено аспекти професійної діяльності психолога з дітьми молодшого шкільного віку. Технології консультативної роботи кризових станів висвітлено Т.М. Титаренко [12], консультації дітей шкільного віку описано С.В. Васьківською [3], методологічні та теоретичні питання консультативної психології узагальнено Дж. Тодд, А.К. Богарт [13], теорія і практика арт-терапії дітей молодшого шкільного віку представлена у працях С. Дженнінгс, А. Мінде [4], І.Г. Малкіної-Пих [1], психодіагностика та психокорекція емоційного розвитку дитини С.Максименко [5], І.В. Дубровіною [10].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у висвітленні психологічних особливостей консультування дітей 6-10 років, а саме специфіки методології, методів, технологій професійної допомоги психолога клієнтам цієї вікової категорії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначалося вище, консультативна практика дітей 6-10 років має свою специфіку, суттєво відрізняється від роботи зі старшими за віком клієнтами (пацієнтами, замовниками психологічної допомоги). По-перше, основні причини дитячих проблем породжуються впливом неправильного сімейного виховання типу гіперопіки або гіпоопіки, а також за наявності психологічних проблем у батьків (залежні форми поведінки, неврози, граничні стани, психосоматичні хвороби), які переносяться на дитину. По-друге, консультація учнів має завжди проходити у присутності батьків, рідше – вчителя, класного керівника, що потребує від психолога більш об'єктивної діагностики, використання основних та додаткових методик, нерідко письмового висновку. По-третє, кількість відвідувань кабінету психолога, як правило, частіша запланованої, оскільки діагностика та консультування дітей з соціально-психологічними проблемами потребує часу, обстановки взаємної довіри, відповідних навичок спілкування.

Власне, психологічне консультування починається після вислуховування скарг, проведення діагностики. Психолог завжди керується принципом об'єктивності, а для цього необхідно підібрати методики таким чином, щоб отримати цілісну картину розвитку дитини та виявити психотравмуючі ситуації взаємодії. Традиційна психодіагностика передбачає диференціювання результатів отриманої інформації за типами даних – L-, Q-,

Т- : 1) L-дані (від Life – життя) – це показники життєдіяльності особистості, які фіксуються у процесі спостереження; 2) Q-дані (від question – запитання) – отримані за допомогою проєктивних опитувальників та інших методів самооцінювання; 3) T-дані (від test – дослідження) – інформація, яку одержуємо за допомогою стандартизованих тестів у чітко контрольованих умовах. Отже, процедура збору даних трьох типів дозволяє узагальнити інформацію у «...об'ємний LQT – образ досліджуваної змінної» [14, 8-18]. Представлений підхід є класичним і, водночас, оптимальним, який широко запроваджується у психологічну практику.

Так, при діагностиці молодших школярів основну увагу психолог-консультант приділяє збору L- та Q-даних за допомогою спостереження, бесіди, проєктивних методик дослідження. При цьому збір T-даних психічного розвитку учнів I-IV класів пов'язаний із об'єктивними труднощами, зумовленими тим, що школярі у своїй більшості не розуміють інструкції та змісту запитань стандартизованих тестів. Отже, аналіз T-даних виявляється більш ефективною процедурою діагностики в учнів старших класів, які правильно розуміють поставлені запитання тестів та спроможні відповідати на них.

Застосування проєктивних методик ґрунтується на психоаналітичному принципі панівного впливу несвідомого на поведінку та мотивацію діяльності особистості. Проєктивні тести, на думку фахівців, є «...чи не єдиним, власне психологічним методом проникнення у найбільш інтимну сферу психіки» [11, 285]. Більше того, вважається, що проєктивний підхід психодіагностики є найефективнішим при вивченні особистості дитини молодшого шкільного віку.

На думку фахівців арт-психології С. Дженнінгс, А. Мінде мистецтво дозволяє об'єднувати внутрішній психологічний світ дітей з їх об'єктивним зовнішнім: «Образотворче мистецтво пов'язано із простором. Засіб використання простору залежить від того, як я суб'єктивно відчуваю внутрішній простір, та від того, яким я бачу простір, об'єктивно існуючий навколо мене... Тому використання в терапевтичних цілях різноманітних матеріалів є вирішальним для того, наприклад, щоб пацієнт зміг керувати своїми внутрішніми страхами і внутрішнім хаосом» [13, 68]. На практиці це означає аналіз змісту тематичних малюнків дітей: визначення кількості елементів зображення, їх якісний, змістовний розгляд.

Консультант, працюючи з дітьми 6-10 років, повинен пам'ятати, що психіка дитини цього віку надто пластична, вразлива до будь-яких психологічних впливів. Тому при проблемних ситуаціях варто керуватися принципом «не нашкодь» – в крайньому випадку порекомендувати звернутися до більш досвідченого фахівця, залучити на консультацію колег.

Задля запобігання помилок у роботі психолог повинен дотримуватися *правил*:

1) орієнтуватися виключно на наукові знання психології, отримані під час навчання, не звертати увагу на широку «професійну обізнаність» батьків дитини (передусім медиків, психологів, педагогів). Іншими словами, уникати маніпуляцій «нав'язування» страхів дорослих про «невеликову хворобу» дитини. Наведемо приклад з практики. На консультацію з приводу визначення психічної норми розвитку дівчини 7 років звернулася її мати, яка доводила, що у дитини відсутні рефлекси, при цьому постійно наголошувала, що вона за фахом – психолог, викладає у ВНЗ, що, власне, так і було. Після проведеної психодіагностики дитини було встановлено, що її психічний стан відповідає віковим нормам. Однак, мати аж ніяк не погоджувалася з висновком. Тоді їй було запропоновано, як фахівцю, разом пригадати теорію І.П. Павлова про рефлекторну діяльність нервової системи, відмінності утворення умовних та безумовних рефлексів і т.п. В процесі консультування разом дійшли висновку про абсурдність багатьох «наукових» уявлень про «відсутність рефлексів у дитини» та інших.

Керуючись принципом науковості, психологу необхідно уникати маніпуляцій дорослих клієнтів (замовників), які через страх, що дитина «не така як усі... як потрібно» втрачають здатність мислити раціонально;

2) при консультуванні дітей 6-10 років, а також і старших за віком клієнтів, складною може стати ситуація правильного визначення рівня особистісного розвитку, інтелекту, характеру. Часто, за складними медико-психологічними показниками з тестових методик типу «шизоїдність», «аутизм», «олігофренія» тощо на практиці маємо справу з випадковою захисною поведінкою дитини. Наголосимо, що зазначені діагнози може встановити лише медико-психолого-педагогічна комісія, яка проводить комплексне обстеження, користується матеріалами численних спостережень за учнем. Окремим психологам, можливо, і подобається висловлюватися складними медичними термінами, задля того, щоб справити більш сильне враження, як фахівця. Однак, треба пам'ятати, що в багатьох психологічних тестах психіатрична термінологія має інше змістове наповнення, ніж у медицині. Наприклад, тестова шкала шизоїдності в багатьох американських методиках визначає не шизофренію або аутизм як хворобу, а лише таку властивість дитини, як замкнутість, інтроверсію, заглиблення у свій внутрішній світ. Останнє зовсім не пов'язано з розвитком психозу – шизофренії, аутизму. Отже, психолог при використанні методик додатково вивчає методологію побудови тесту, що означає кожна шкала, які прояви поведінки передбачає;

3) психіка молодшого школяра перебуває у стані потужного розвитку, що стосується всіх сторін – пам'яті, мислення, уваги, характеру тощо. Тому робити категоричні висновки щодо інтелекту, здібностей, властивостей реагувань буде непрофесійним і неправильним. Психіка має властивість до компенсації (гіперкомпенсації) на подальших етапах вікового розвитку.

Помічено, що видатні науковці в дитинстві мали низьку академічну успішність; політики та бізнесмени – характеризувалися як надто сором'язливі, соціально пасивні; оратори, публічні люди – мовчазні та замкнуті. Іншими словами, психологу необхідно уникати категоричності висновків щодо особистісного, соціально-психологічного розвитку дитини.

Після проведеної психодіагностики особистості учнів консультант визначає причини виникнення соціально-психологічних проблем, розробляє стратегію профілактичної, можливо, корекційної роботи. Методологією консультування школярів 1-4-х класів є програма “Розширення кордонів образу світу школярів”, що ефективно реалізується в системі загальноосвітньої школи [2]. Вона розрахована на тривалий час – від одного навчального року і більше, коректується психологом в залежності від соціально-психологічних проблем учнів. Методологія ґрунтується на ідеї діалектичного взаємозв'язку між розвитком образу світу та образом «Я» дитини. Тому якісні позитивні зміни розвитку особистості можливі лише за умов змін її образу світу. Практично, програма передбачає взаємодію зусиль психолога, батьків для досягнення ефективності консультування школярів.

Від батьків молодшого школяра вимагається лонгітюдне (от англ. *longitude* – довгота) спостереження за дитиною, а також, за необхідності обмеження її роботи за комп'ютером до однієї години на вихідні. Батьки повинні також відслідковувати тематику комп'ютерних ігор, при цьому сприяти, аби дитина більше цікавилася розвиваючими іграми типу “стратегії”. Важливо цікавитися змістом телевізійних програм, кінофільмів, які переглядає дитина, бажано, щоб вони були позитивного, розвиваючого змісту, вчили вирішувати певні життєві проблеми. Слідкувати за дотриманням дітьми чіткого розпорядку дня, ритмів праці та відпочинку, правил особистої гігієни; проводити на свіжому повітрі не менше двох годин на добу.

При консультуванні дітей необхідно враховувати сучасну тенденцію поведінки школярів – схильність до надмірного фантазування, вигадкування історій, які виступають інструментом психологічного захисту. Сучасні учні 1-4-х класів безліч вільного часу проводять в мережі Інтернет, за комп'ютерними іграми, що «стирає» реалістичність світосприйняття. Завдання психолога консультанта полягає в активізації позитивної ролі нової інформації в житті дитини.

Додатково рекомендується проведення тренінгів взаємодії батьків із своїми дітьми, представлених у науково-методологічній літературі [4; 5; 7; 9 та ін.]. Ефективність психологічного консультування, впровадження програми “Розширення кордонів образу світу дітей” значно зростає при зворотному зв'язку психолога із батьками учнів початкових класів.

Психологічне консультування дітей молодшого шкільного віку базується на розроблених у вітчизняній психології положеннях про провідну роль

навчальної діяльності у розвитку учнів. Якісні зміни особистості та світогляду відбуваються за умов збагачення змісту наукових уявлень про оточуючий світ, які отримує дитина у процесі засвоєння шкільних предметів. Г. С. Костюк з цього приводу пише: “Під впливом навчання в учнів виникають нові потреби, інтереси, запити, емоції й інші мотиви їх пізнавальної та практичної діяльності. Інтереси не тільки виявляються, вони й формуються в навчальній діяльності... виробляються різні компоненти загальних і спеціальних здібностей учнів (сенсорні, перцептивні, мислительні, вербальні, мнемічні, практичні та ін.)” [6, 386]. Можна вважати, що належним чином організоване шкільне навчання і є найкращою психологічною допомогою розвитку особистості школярів.

У психології виховання взаємодія учня із оточуючим соціальним середовищем (батьками, вчителями, психологами, класним колективом і т. д.) пояснюється як перетворення зовнішніх вимог до суб’єкта у його внутрішні вимоги до себе, що спонукає до формування певного типу поведінки. Наголошуючи на складності інтеріоризації або переходу зовнішніх виховних вимог у внутрішні, Г. С. Костюк пише: “Зовнішні вимоги до особистості з боку вихователя і колективу не зразу стають внутрішніми її вимогами до себе, регуляторами її поведінки. Перехід від однієї фази їх формування до іншої відбувається швидше, якщо сам вихованець прагне бути краще” [6, 179]. Виховання безпосередньо пов’язане із навчанням та розвитком особистості, але є психологічно складним самостійним процесом, що охоплює оволодіння знаннями, способами дій, усвідомлення мотивів своєї поведінки.

Психологічне консультування нерідко поєднується з елементами психокорекції комунікації, поведінки, особистісного розвитку дитини. Останнє передбачає використання методик, зорієнтованих на збагачення когнітивних уявлень школярів про оточуючий світ, свій образ «Я» та формування його позитивного емоційного переживання.

Емоційні переживання дитини яскраво виявляються за допомогою методик арт-терапії “Намалюй свій фантастичний світ”, “Намалюй свій реальний світ”, “Намалюй власне майбутнє”, “Намалюй свої страхи”, “Намалюй своїх друзів” та інші їм подібні [2; 4]. Виконання дитиною проєктивних тестів часто супроводжується переживанням психологічного катарсису, інакше кажучи, позбавленням від страхів, тривог, відновленням душевного спокою. В окремих випадках малюнки із негативними персонажами, відповідною символікою доречно знищити (спалити), наголосивши при цьому, що дитина позбавляється впливу цих образів назавжди.

Психологічна консультація та корекція позитивного емоційного переживання світу та власного «Я» здійснюються завдяки розвитку свідомого контролю дитини за своїми емоціями, вмінням їх виявляти,

конструктивно взаємодіяти із дорослими та однолітками. Дитина має навчитися розрізняти, вербально проявляти емоції радості, переживання успіху, самоповаги, а також страху, тривоги, болю, розчарування та інші.

Тривалість однієї консультації триває 30-45 хвилин, за умов встановлення на початку позитивного емоційного ставлення до взаємодії як учня, так і його батьків. Консультування повинно досягати результату, кінцевої мети – вирішення психологічних проблем дитини, допомога у навчанні, сімейному спілкуванні, усвідомленні та розв'язанні особистісних питань. Замовник зустрічі з психологом, в нашому випадку, це дорослі, тобто батьки учня, рідше вчитель, як правило, самі визначають, наскільки успішним було консультування.

В будь-якому випадку, психолог завершує зустріч, висловлюючи бажання продовжувати надавати необхідну професійну допомогу за першою вимогою замовника. В психологічному консультуванні варто пам'ятати, що надана інформація не зникає, а відкладається в пам'яті клієнта і має свій позитивний вплив або одразу, або через більш тривалий проміжок часу.

Висновки. Психологічна допомога дітям 6-10 років – це високопрофесійна діяльність, що ґрунтується на наукових знаннях соціально-психологічного та особистісного розвитку дитини, одночасно вимагає від консультанта життєвого досвіду. Проблеми психологічного характеру у замовників цього віку в більшості випадків обумовлені неправильним типом сімейного виховання, переносом на дитину психологічних проблем самих батьків. Мати чи батько учня з високим рівнем тривоги несвідомо «навчає фобіям» свою дитину, постійно демонструючи реакцію страху, паніки, пригніченості, розгубленості в типових життєвих ситуаціях. Знаючи цю тенденцію, психолог повинен коректно, тактовно провести консультування батьків дитини, вказуючи на психологічний взаємозв'язок між усіма членами родини. Головне пам'ятати – консультація повинна досягати конкретної мети, а саме, виявляти неправильні форми мислення, надавати надію на покращення складної життєвої ситуації, вселяти оптимізм, віру в потенційні можливості особистості дитини.

Література

1. Арт-терапия / Малкина-Пых И. Г. Справочник практического психолога. Возрастные кризисы детства. – Москва : Изд-во Эксмо, 2004.
2. Бушай І.М. Психологічні особливості розвитку образу світу школярів: монографія. – Чернігів: Державне підприємство „Чернігівський державний центр науково-технічної і економічної інформації”, 2007.
3. Васьківська С.В. Технологія консультування. – Київ: Главник, 2005.
4. Дженнингс С., Минде А. Сны, маски и образы. Практикум по арт-терапии / Пер. с англ. И. Динерштейн. – Москва : Изд-во Эксмо, 2003.

5. Емоційний розвиток дитини / Упоряд.: С. Максименко, К. Максименко, О. Главник – Київ : Мікрос-СВС, 2003.
6. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – Київ: Рад. школа, 1989.
7. Лэндрет Г.Л. Игровая терапия: Искусство отношений. – Москва: Международная педагогическая академия, 1994.
8. Малкина-Пых И. Г. Возрастные кризисы взрослости. – Москва: Изд-во Эксмо, 2005.
9. Малкина-Пых И. Г. Справочник практического психолога. Возрастные кризисы детства. – Москва : Изд-во Эксмо, 2004.
10. Программа развития способности к самопознанию и уверенности в себе у детей 10-12 лет // Руководство практического психолога : Психологические программы развития личности в подростковом и старшем школьном возрасте / Под ред. И. В. Дубровиной. – Москва : Издательский центр “Академия”, 1998.
11. Словарь практического психолога / Сост. С. Ю. Гловин. – Минск: М. : ООО “Издательство АСТ”, 2003.
12. Титаренко Т.М. Життєві кризи: технології консультивання. Перша частина. – Київ: Главник, 2007.
13. Тодд Дж., Богарт А.К. Основы клинической и консультативной психологии / Пер. с англ. – Санкт-Петербург: Сова; Москва: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001.
14. Шевандрин Н. И. Психодиагностика, коррекция и развитие личности. – Москва: Гуманит. изд.центр ВЛАДОС, 1998.

I. Bushai. Psychological characteristics of counseling primary school children.

Paper is devoted to psychological aspects of counseling children 6-10 years. Clarifies the issue of choosing the methodology, methods, techniques, approaches to professional counseling for children of primary school age. We describe the implementation in practice of the advisory program "extending the image of the world's schoolchildren", summarized the role of parents in achieving effectiveness of psychological help.

Key words: advice, adaptation, adjustment, psychological trauma, art therapy.

УДК 373.5.015.31:316.47

В. В. Волошина, В. М. Лотиш

**ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ МІЖСОБИСТІСНИХ ВЗАЄМОДІЙ В
ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ**

У статті здійснено теоретичний аналіз проблеми формування міжособистісних стосунків у ранній юності.

Ключові слова: міжособистісні стосунки, дружба, рання юність.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку українського суспільства, для якого характерні значні соціально-економічні зрушення,